

ER M Antaraamat XI,
1935.

Tandu, 1937.

LISANDEID SAAREMAA ETNOGRAAFIALE XVII SAJANDI LÕPULT.

Kopenhaagenis Taani Kuninglikus Raamatukogus säilib nn. „Kallske Samlingen's" nr. 65 a. all väike oktaavkaustaline käsikiri, nähtavasti fragment, mille kattelehte pealkirjastab tiitel — „Von der Insul Ösel (von O. Sperling jun).“ Arvatavasti on Sperling kõnesoleva käsikirja koostaja. Käsikirjas esineb koostaja mõnelgi juhul esimeses isikus, kuid selles ei leidu ainustki lähemat vihjet ja märget, millest selguks meile autori isik. Kes ta oli ja kellena ta viibis Saaremaal ja kuidas ta paberid sattusid sinna, kus nad säilivad praegu, selle kohta pole käesoleval korral võimalik öelda midagi. Et käsikirja koostaja on viibinud Saaremaal, see selgub mitmest märkusest käsikirjas. Ta viibimist Saaremaal võime määrata ka ajaliselt. On teada, et käsikirjas nimetatud Peer Flemming oli Saaremaal kuberneriks 1660-ndail aastail ja 1670-ndate aastate alguses.

Käsikirjas leidub ka täpsamaid andmeid ta autori Saaremaal viibimise aja kohta. 25. juunil 1673. a. pühendab ta ühele Saaremaa tollekordsele elanikule Jacob Rhenstjern'ile soneti. Sissekanded Saaremaa kohta lõpevad samuti aastaarvuga 1673. Seega võiks arvata, et autor vähemalt nimetatud aastal oli siin. Kui pika ajaline ta kohale jäämine oli, pole teada. Arvestades käsikirjas korduvalt esinevat väljendusviisi — zu meiner Zeit — võiks arvata, et autor viibis saarel pikemat aega. Sama väljendusviis näikse viitavat ka sellele, et autor on Saaremaal tehtud tähelepanekud ja seal kuuldu fikseerinud kirjalikult alles hiljemini, olles juba lahkunud saarelt.

Tulles käsikirja sisulise külje juurde, siis märkigem kõigepealt seda, et peale Saaremaa leidub temas märkmeid veel Lapimaa, Soome, Rootsi jne. kohta. Enamuses tähistab autor ära selle, mis on eba-

tavaline, kummaline ja omapärane. Seetõttu on autori teated vahetevahel väga fantastilised. Näiteks kõneleb ta sellest, et Soomes ja Rootsis juhtuvat niisugune imelik nähtus, et kui seal külvatakse heale ja hästi väetatud põldudele rukis, siis andvat see lõikusel nisu; vastupidi, kui seal kehvale põllule külvata nisu, siis kasvatavat külv ikkagi ainult rukist. Samuti liialdatud on käsikirja autori teated külvi ja lõikuse vahetõrgete kohta, kui ta räägib, et rukis andvat kuni 40-kordse külvi lõikusena.

Saaremaal huvitub autor esijoones saarlaste rõivastumisest; ta peatub mitmel omapäral saarlaste rõivastumises ja selgitab kuuldu põhjal ka mõnede nähtuste algupära. Näiteks seletab ta asjaolu, et saare meeste kuuekaelus on palistatud punase paelaga, sellega, et see tähistavat poomisnööri, mida saarlased omal ajal sakslastele vastu hakates ja neid maha tappa kavatsedes on ära teeninud. Neile kingitud küll elu, kuid neilt nõutud alati pantvange lossi tööle. Samasugust traditsiooni kuuleme „giseler'ide" suhtes ka teisist Rootsi aja lõpust pärinevatest kirjalikest allikaist¹. XVIII sajandil on traditsioon juba märgatavalt teisenenud. Saaremaa superintendent Swahn'i andmetel kandnud punase paelaga kanditud kuube Saaremaal need perekonnad, kes olnud liivi algupära².

Edasi peatub käsikirja autor saarlaste tööriistadel, tööviisidel jne. Samuti annab ta rea huvitavaid märkusi Saaremaa kohtukorralduse, maade renditamise, käibel oleva raha jm. kohta. Huvitav on lause — „Saaremaal paluvad nad kirikuis, et Jumal tahaks juhtida kuninganna Kristiina jälle õigele teele“. See lause vihjab Rootsi ekskuninganna Kristiina, kes säilitas Saaremaa üle teatavaid peremehe õigusi ka peale troonist loobumist³, siirdumisele katoliku usku.

Selliste tõepäraste ja saarlaste varasemate aegade argielu tundmaõppimiseks päris väärtuslike teadete kõrval leidub käsikirjas aga Saaremaagi suhtes hoopis vähem väärtuslikke ja täiesti fantastilisi ning eriskummalisi teateid, nagu mõned haiguslood ja ühe Saaremaa mõisavalitseja naise väärsünnituse lugu.

¹ E. Blumfeldt, Jooni taaniaegse Saaremaa agraarajaloost, Ajalooline Ajakiri X (1931), lk. 89–90; Rootsi Kammer-Arhiiv: Reduktsioonikomisjoni protokollid I, lk. 962–964 jne.

² J. J. Haigold's Beylagen zum Neuveränderten Russland II, Riga u. Leipzig 1770, lk. 370.

³ Blumfeldt, Ajalugu, koguteos Saaremaa, Tartu 1934, lk. 307.

Autori poolt edasiantu põhineb osalt ta enese tähelepanekuul, osalt aga teisilt kuuldul. Peamiselt on ta saanud andmeid eespool juba nimetatud kuberner Flemmingilt ja samuti juba mainitud Rhensternilt. Osalt aga, eriti teateid, mis ei käi Saaremaa kohta, on ta ammutanud kirjalikest ja isegi trükitud allikaist.

Allpool avaldatakse kirjeldatud käsikirjast ainult need osad ja lõiked, millel on kaheldamatu kultuuriajalooline ja rahvateaduslik väärtus¹. Avaldamisel on teksti normaliseeritud ainult selles ulatuses, et sellest ei kannata teksti sisuline külg. Nurk-sulgudes numbriid teksti lõigete ees on pandud avaldajate poolt: need osutavad tõlkele ja seletustele.

Evald Blumfeldt.

A. Tekst.

[1] Ösel ist eine insul 14 meile lang 7 meile breit. Wenn daselbst eine baur oder estensche frau hochzeit gegeben und zu hause geführt werden soll, wirdt sie gantz verhüllet, und die augen zugemacht, dass sie nicht weiss, wo sie hingeführt wirdt.

[2] Das unteutsche frauenvolck kleidet sich mit solchen überröcken wie die männer, nur dass sie im halse ein wenig mehr ausgeschnitten. [3] Sonsten gürten sie sich mit ein gurt von messing strengen, woran rund umbher viele runde pfenninge hangen. [4] Ihren halss zieren sie mit den glascorallen, und mit snaken köpffen schulpen, woran vorn ein silbern pfenning hanget, [5] an den gurt haben sie ihr messer und scheide hangen, etzliche auch noch 2 oder 3 oder vier eiserne dinger in solcher form (vt. joon. 1) welche einen klang geben, wenn sie gehen.

[6] Die männer haben auch ein gurt von leder mit messing beslagen, woran ihr messer und ein schleiffstein hanget. [7] Die mägden gehen mit dem blossen häupte, da die haare ihnen denn ebenso abgeschnitten seyn wie den mansspersonen, und hengen auch also umb den kopff. [8] Die weiber aber tragen ihr kopff verhüllet mit ein dick weiss leinen tuch umb den kopff und in dem

¹ Täielik fotostaatiline koopia nimetatud käsikirjast säilib nüüd ERM-s, kust ta on kättesaadav kõigile neile, kes soovivad tutvuda ka käsikirja nende osadega, mis käesolevas avaldamist ei leia.

3 der eine röhre dinger in silbernen
geschloßten klang geben wenn sie gehen.
Die männer haben auch ein gürt von leder
mit messing beslagen, woran ihre messer und
ein schleiffstein hanget. Die mägden gehen
mit dem blossen häupte, da die haare ihnen denn
ebenso abgeschnitten seyn wie den
mansspersonen, und hängen auch also umb
den kopff. Die weiber aber tragen ihre
kopff verhüllet mit ein dick weiss leinen tuch
umb den kopff und in dem
hals noch ein silbernen pfenning
hanget. Die männer haben auch ein gürt von
leder mit messing beslagen, woran ihr
messer und ein schleiffstein hanget. Die
mägden gehen mit dem blossen häupte, da die
haare ihnen denn ebenso abgeschnitten seyn
wie den mansspersonen, und hängen auch
also umb den kopff. Die weiber aber tragen
ihre kopff verhüllet mit ein dick weiss leinen
tuch umb den kopff und in dem
hals noch ein silbernen pfenning hanget.
Die männer haben auch ein gürt von leder
mit messing beslagen, woran ihr messer und
ein schleiffstein hanget. Die mägden gehen
mit dem blossen häupte, da die haare ihnen
denn ebenso abgeschnitten seyn wie den
mansspersonen, und hängen auch also umb
den kopff. Die weiber aber tragen ihre kopff
verhüllet mit ein dick weiss leinen tuch umb
den kopff und in dem hals noch ein silbernen
pfenning hanget.

Joon. 1. Näide O. Sperlingi käsikirjast ühes joonistega. Ülalnurgas ebamäärane joonis, mingist naise vöö küljes kantavast riistast (vrd. tekst p. 5), keskel tanu (vrd. p. 9) ja sellest allpool sõlg (vrd. p. 10).

nacken zugebunden und darüber noch ein tuch von unter dem kinn oben auff dem kopff fest gemacht [9] etzliche haben von leinen eine haube (vt. joon. 1) mit einen breiten auffschlag, darauff sie mit allerhand seide gebordüret haben. [10] In der brust tragen sie gemeiniglich ein silbern bräschen, oder spange rund (vt. joon. 1). [11] Etzliche mägdkens haben ihre röcke über die schultern eine handbreit, und vorn nieder und unten herumb mit zinnern flittern und kleinen stücken gebrämet.

[12] Des winters haben sie ihre beine nicht alleine mit strümpffen angethan wie des sommers, welche gemeiniglich nicht weiter gehen alss bis an den enckel, ohne füsslinge, sondern sie wickeln auch ihre beine ein mit grossen breiten bunten wollen bändern, deren jeglicher 12 und mehr ellen lang ist, also dass manichmal in den waden die füsse ein achten deels dicke haben; aber der fuss an sich selbst von dem enckel ist doch bloss, und gehen selten geschüheth.

[13] Mir ist gesaget von andern, dass an einem orte in Lieffland, die weiber, wenn sie in dem frawenstande treten, sich von den andern weibern müssen die haare gantz kahl abscheren lassen.

[14] Dass land auff Ösel ist mehrentheils steinigt, aber doch luckerig und gelinde dabey, also dass zwey oxsen mit einem

Joon. 2. Adra joonis
O. Sperlingi käsikirjast.

hacken ess genug umb werffen und bearbeiten können. Wesswegen sie auch keine pflüge mit räder gebrauchen sondern (vt. joon. 2) ein solches gestell von holtz, woran unter der hacke ein handbreit mit eisen zu gespitzet ist. [15] Wiesen und weiden haben sie in grosser anzahl, wie auch dannenhöltzungen, eichen haben sie wenig, böcken aber noch weniger. Inss gemein haben sie nur zwey pferde, und kleine wägelein, mit niedrigen rädern. Ihr eigener rocke träget zum allerhöchsten nur zehenfältig, aber sie lassen aus Podolien rocken bringen, welcher woll 24 fältig und mehr träget, so dass er kan prolifera genennet werden. Es sagte mir der gouverneur Perr Flemming, dass an etzlichen orten in Finland der rocke 40 fältig trüge. Dass korn schneiden sie wie in oberländern und mehen ess nicht, [16] wenn ess dann in die

scheune geführt wird, haben sie darinn einen grossen offen, welcher von aussen gehitzt wirdt, und wirdt eine rige genant, welche hitze den gantzen laden und dass korn so durchgeheth und trocknet, dass ess nimmer verfaulen kan, besondern viele jahr sich hinhält wenn ess gleich nicht umbgestochen wirdt, ess gibt aber ein wenig bräunlicher brodt, alss dasjehnige, dass in der sonnen getrucknet wirdt. [17] Ihr bier brawen sie alle mit heissen geglüeten steinen hinein zu werffen. [18] Ihre häuser sind mehrentheilss alle von dannenbalcken gebawet, auch in der stadt gleichwie in Norweg[en] etc. und nur ein boden hoch. In der stadt sind auch woll steinheuser, aber von quadersteinen, die darauff dem lande gehawen werden, welche aber nicht dick gemeiniglich seyn, sondern mehrentheilss nur zwey fingerss dicke haben. Maursteine findet man nirgendss, dachsteine decken sie mit in der stadt. Auff dem lande legen sie oben am boden in ihren stuben voll mit meyen und dergleichen, und in ihren stuben streuen sie das floor mit allerhand kraut auss dem walde, auss den gärten, wie sie best können.

[19] Die Öseler bauren haben gemeiniglich oben in dem halse an ihren rücken und vorn nieder in der brust einen rothen striemel ein finger breit sitzend, welchess gesaget wirdt ihnen auffgelegt sey zu tragen, zum zeichen dess strickss, den sie vormahlss verdient, wie sie sich zusammengerottet und vorhabenss gewesen seyn alle die teutschen auff einmahl umzubringen, weswegen sie auch verbunden seyn auff dem schlosse arbeit zu thun ihr lebenslang zu straffe, und werden giesseler genandt weil sie für allen den andern zu giessel gesetzt seyn.

[20] Die Öseler haben die hacken von ihren schühen mit ein eisen wie die pferde ihre füsse, beschlagen, aber nicht auff polnische maniere, so schmall und niederstehend, sondern ein finger breit, und dünner.

[21] Die mägde haben unter andern zierath auff den köpffen auch eine schnur, worinn sie von den flügeln und füssen der grünen cantharidum eingeflochten, welches einen anmuthigen glantz gibt den anschawenden.

[22] Wenn auff Ösel die baur weiber erst in kindebette kommen, wird ihnen eine schüssel voll grütze gesandt mit butter darein, und werden hart gesottene eyer gleich wie auff einem salat zerschnitten herumgelegt.

[23] Auff Ösel derselbe baur der mit ochsen fährt, gehet vor den ochsen her mit einer spissruthen in der hand, und folgen, also die ochsen von sich selbst bissweilen sihet der baur sich umb, und wincket mit der ruthen zwischen den hörnern, so verstehen sie dass recht und lincks umb genug.

[24] Wenn die manssleute auff Ösel sich köstlich halten, haben sie drey hutschnüre auff dem hut, den dicksten unten, und den mittelmässigen oben: von allerhand farben gemeiniglich aber, von stroh geflochten, und von pferde haaren.

Joon. 3. Tinaristikese joonis O. Sperlingi käsikirjast.

[25] Der weiber röcke, davon ich gedacht, sind so schwer von den zinnern und bleyeren kreutzlein, die ohngefer von dieser grösse befunden werden (joon. 3), dass woll 28 pfund auff einen rock und mehr verarbeitet seyn.

B. Tõlge.

[1] Saaremaa on 14 miili pikk ja 7 miili lai saar. Kui seal talu- ehk eesti naine pulmad teeb ja teda tuleb koju viia, siis kaetakse ta täielikult ja peidetakse silmad, nii et ta mitte ei tea, kuhu teda veetakse.

[2] Eesti naisterahvad käivad samasuguste ülekuubedega kui mehedki, ainult (selle vahega), et neil on kaela ümber rohkem välja lõigatud. [3] Muidu köidavad nad endid ümbert valgevask-kettidest vööga, mille küljes ripub ümberringi palju ümmargusi penningeid. [4] Oma kaela nad ehivad klaaspärlide ja teokarpidega, milles ees ripub üks hõbepenning. [5] Vöö küljes ripub neil nuga tupega, mõnedel veel 2, 3 või 4 raudasja niisuguses vormis (joon. 1), mis käies kõlinat teevad.

[6] Meestel on ka valgevasega löödud nahkvöö, mille küljes nende nuga ja kõvasi ripuvad. [7] Tüdrukud käivad palja päi, kuna nende juuksed niisamuti on ära lõigatud nagu meestel ja nii siis ka ümber pea ripuvad. [8] Naised aga käivad kaetud peaga, paks valge linane rätik ümber pea, kuklast kinni sõlmitud, ja selle peal veel üks lõua alt läbi tõmmatud ja pealaele kinni seotud rätik.

[9] Mõnedel on linane tanu (joon. 1) laia pealistusega, mis mitmesuguse siidiga äärestatud. [10] Rinnas kannavad nad harilikult hõbepreesikest või sõõrikut sõlge (joon. 1). [11] Mõned tüdrukud on oma kuued õlgadelt kämbalalaiuselt eest alla ja alt ümberringi tinalitrite ja väikeste tükikestega äärestanud.

[12] Talvel ei kanna nad mitte üksnes sukki, nagu suvel, mis harilikult mitte kaugemale ei ulatu kui pahkluu (Enckel) ning on põiata, vaid nad mähivad oma sääred suurte laiade, kirjude villaste paeltega, millest igäiks 12 ja enam küünart pikk on, nii et mõnikord nende sääred marjadest kaheksandik osa jämedamad on; aga jalg ise on pahkluu kohalt alates siiski paljas ning nad kannavad harva kingi.

[13] Mulle on teiste poolt räägitud, et ühes kohas Liivimaal naised, kui nad abieluseisusse astuvad, oma juuksed teistel naistel lasevad päris paljaks maha lõigata.

[14] Maa on Saaremaal enamasti kivine, aga seejuures ometi kohe (mure) ja pehme (kerge), nii et kaks härja ühe konksadraga seda küllaldaselt künda ja harida jaksavad. Sellepärast ei tarvita nad ka ratasatru, vaid niisugust puuseadist (joon. 2), mille alumine osa kämbalalaiuselt rauaga teritatud on. [15] Aasu ja karjamaid on neil külluses, samuti ka kuusemetsa. Tammi on neil vähe, pooppuid aga veel vähem. Üldiselt neil on ainult kaks hobust ja väike van-ker madalate ratastega. Nende oma rukis kannab kõige enam ainult kümme seemet, aga nemad lasevad Podooliast rukist tuua, mis 24 ja rohkem seemet kannab, nii et seda võib heaks viljakuseks nimetada. Mulle ütles kuberner Peer Flemming, et mitmes kohas Soomes rukis andvat 40 seemet. Vilja lõikavad nad nagu mägimail, ega niida seda mitte. [16] Kui see siis küüni veetakse, on neil seal sees suur ahi, mida väljastpoolt köetakse ja mida reheks kutsutakse, mille kuumus kogu ruumist ja viljast nii läbi käib ja kuivatab, nii et see kunagi ei saa mädaneda, vaid palju aastaid alal hoi- dub, isegi siis, kui teda mitte ümber ei tõsteta; see annab aga na- tuke tõmmukama leiva kui see, mis on päikese käes kuivatatud. [17] Oma õlle nad pruulivad kõik tuliseks aetud kividega, mida tuleb sisse visata. [18] Nende majad on enamalt jaolt kõik ehitatud kuusepalkidest, ka linnas, nagu Norras jne., ning ainult ühekord- sed. Linnas on küll ka kiviehitisi, kuid raiekivist, mis seal maal raiutakse, mis aga harilikult on õhukesed ja suurelt osalt ainult

kaks sõrme paksud. Telliskive ei leidu kuski, katusekividega kaetakse linnas. Maal panevad nad oma tubades laealuse täis meigusid (meyen) ja muud säärast ning oma tubade põrandale nad puistavad igasuguseid metsa- ning aiarohtusid nii hästi kui see neil on võimalik.

[19] Saaremaa talupojakuubedel on harilikult üleval kaela ümber ja rinna peal eest alla üks sõrmelaiune punane pael, mille kandmine neile olevat peale pandud nõõri¹ meeldetuletamiseks, mida nad kunagi olevat ära teeninud, kuni nad olevat kokku kogunenud ja ette võtnud kõiki sakslasi ühekorraga hukata, mille pärast nad on ka kohustatud oma eluaja selle karistuseks lossis tööd tegema ja neid kutsutakse pantvangideks, kuna nad kõikide teiste eest pantvangiks² on pandud.

[20] Saarlastel on kingakontsad alt löödud rauaga nagu hobustel kabjad, kuid mitte Poola moodi kitsalt ja madalalt, vaid sõrme laiuselt ja õhemalt.

[21] Tüdrukutel on muude ehete hulgas peas ka nõõr, millesse nad rohelise *cantharidum*'i (hispaania kärbs?) tiibu ja jalgu põimivad, mis vaatajale annab meeldivat läiget.

[22] Kui Saaremaa talunaised esmakordselt nurgavoodisse jäävad, saadetakse neile üks vaagnatäis tanguputru võiga sees, ja kõvakskeedetud munad nagu mingile salatile pannakse lõigatult selle ümber.

[23] Saaremaa talupoeg, kes härgadega sõidab, käib vitsaga härgade ees, kes järgnevad siis temale ise; aeg-ajalt vaatab talupoeg ümber ja annab vitsaga märku, siis saavad nad küllalt aru, kas paremale või vasemale pöörduda.

[24] Kui meesterahvad Saaremaal uhkustada tahavad, siis kannavad nad kolme kübara nõõri kübaral; kõige jämedamat all ja keskmist peal: (need on) mitmet värvi, harilikult aga õlest ja hobusejõhvist punutud.

[25] Naiste kuued, mida mina nimetanud (vt. p. 11), on tina- ja seatina-ristikestega, mis on umbes nii suured (joon. 3), nii koorimatud, et umbes 28 naela või enam ühe kuue peale on kulutatud.

¹ S. t. poomisnõõri (tõlkija).

² Tekstis *giessel*, pl. *giesseler*, vrd. lk. 19.

C. Etnograafilisi märkmeid ja seletusi O. Sperlingi käsikirja juurde.

Nagu esitatud käsikirjast selgub, sisaldab see mitmeid väärtuslikke teatmeid Saaremaa — seega muidugi ka kogu Eesti XVII sajandi rahvakultuuri kohta. Kuigi kirjeldaja poolt tehtud tähelepanekud ei osuta mingile põhjalikule rahvaelu tundmisele ning on paberilegi visatud hooletus keeles, ei jää need oma väärtuses siiski maha teistest sama sajandi kirjeldistest, mis eestlasi puudutavad. Nende teiste kirjeldistega on mõeldud siin peamiselt tuntud Oleariuse reisukirjeldist, kroonikakirjutajate Kelchi ja Hiärni ülestähendusi, rääkimata teistest, samalaadilistesse teostesse laialipaisatud teatekillukestest. Ühest seisukohast vaadatuna on aga kõnesolev käsikiri eriti väärtuslik ja nimelt selle poolest, et seal esitatud andmed käivad teatava piiratud maa-alala kohta. Meie seniste rahvakultuuri kirjeldiste viga — alates kõige vanematega ja lõpetades Hupeli, Petri ning Kohliga — seisab selles, et neis sageli jäetakse määramata ühe või teise nähtuse esinemisala. Ometi on nähtuste topograafia meiegi kitsal maa-alal uurimistöö seisukohalt väga tähtis. Kuna teised ülemaltähendatud autorid — peale Hiärni, kelle märkmete hulgas võib oletada ka tähelepanekuid Saaremaalt — puudutavad tõenäoselt kõik mandri olusid, on käesolev käsikiri tänini esimene, kus nii laias ulatuses puudutatakse Saaremaa rahvakultuuri.

Sama sajandi 90-daist aastatest põlvneb ka üks teine Saaremaa kirjeldis, ning see on avaldatud trükiski¹, kuid oma andmete hulga poolest jääb see Sperlingi käsikirjast maha. Küll aga pakub ta sisuliselt viimasele täiendavat lisa ning on heaks rõõbiktekstiks Sperlingi andmete kontrollimisel.

Järgnevate märkmete ülesandeks ongi selgitada teiste allikate põhjal Sperlingi teadete tõepärasust ja osutada vastavaile rõõbiknähtustele mujal Eestis. Võrdlustes olen piirdunud peamiselt eesti ainesega; ainult paaril juhul (p. 18 ja 24) on osutunud tarvilikuks tuua ka väliseid paralleele või kaugemaid sisuselgitusi.

Üksikküsimused on võetud vaatlusele ses numbrijärjekorras, nagu need tekstides on tõlkija poolt märgitud.

¹ Kirjeldis, mis põlvneb tõenäoliselt 1698. aastast, on ilmunud Friedrich Keussleri trükitoimetusel järgmise pealkirja all: „Ein Staatskalender aus dem Ende des 17. Jahrhunderts mit Nachrichten über die Ostseeprovinzen“, Sitzungsberichte der Gesellsch. f. Geschichte u. Altertumskunde d. Ostseeprovinzen Russlands 1912, Riga 1914, lk. 380—387. Peale Saaremaa kirjeldise osa ei leidu seal Eesti rahvateaduse kohta midagi enam.

[1] Mõrsja näokatmise komme, mis paiguti (näit. Kihnu saarel) on püsinud meie päevini, on vanematel aegadel olnud Eestis tõenäoselt üldine¹, XIX sajandi algusest on selle kohta teade veel ka Saaremaalt².

[2] Meeste ja naiste ülerõivaste sarnasus ei ole iseloomulik ainult Saaremaa vanemale rahvarõivastisele, vaid see kehtib ka mandri kohta. Nii rõhutab näit. Hupe l eriti, et eestlannad kannavad samasuguseid kuubi kui mehed, vastandina läti naistele, kes kandvat ms. lühikesi keha järgi õmmeldud kampsuneid³; sama ühtlane joon meeste ja naiste ülekuubede vahel paistab meil silma ka vastavat museaalset ainet vaadeldes. Huvitaval kombel kutsuvadki Mustjala naised üht oma ülekuube meestekuueks⁴.

[3] Märgitud „valgevask-kettidest võõd“ on kindlasti erilised võõ küljes ripuvad puusaehed — rõhud, nagu neid viimati on kantud veel Hiiu maal. Et siin tõesti rõhkudega on tegemist, seda kinnitab märgede paljudest rahadest („penningeist“), mis kettide küljes ripunud. Raha (hiljemini metall-litrikeste) ripused on aga rõhkude üheks iseloomustavaks jooneks⁵. Rõhkude kandmine Saaremaal on täiesti ootusepärane, sest see ehteartikkel on vanemal ajal olnud tuntud nähtavasti üle Põhja-Eesti⁶, muu seas ka Saaremaa naabruses Lääne-Eesti mandril ja, nagu eespool märgitud, Hiiu maal⁷.

¹ Vt. Adam Olearius, *Vielvermehrte Moscowitische und Persianische Reise-Beschreibung*, Hamburg 1696, lk. 54; Th. Hiärn, *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte*, herausgeg. von C. E. Napiersky, *Monumenta Livoniae Antiquae* I, Riga, Dorpat u. Leipzig 1835, lk. 40, 41; A. W. Hupe l, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland II*, Riga 1777, lk. 174 jj.

² Joh. Wilh. Ludw. Luce, *Wahrheit und Muthmassung, Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel*, Pernau 1827, lk. 83, 84, 86.

³ Hupe l, m. t. lk. 163.

⁴ Vt. näit. A. O. Heikel, *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien*, Helsingfors 1909, I, lk. 18, 19; II, lk. 54.

⁵ Eesti rõhkude kohta vt. lähemalt: I. Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III, Tartu 1927, lk. 378 jj.

⁶ Vt. näit. Olearius, *loc. cit.*; Joh. Gottfr. Arndt, *Der Liefländischen Chronic II Theil*, Halle 1753, lk. 210, viide; Hupe l, m. t., lk. 179. Peale kirjalikkude märgete tõestavad rõhkude omaaegset tarvitamisel olekut ajaloolised maaleiud mitmelt poolt P.-Eestist (nende kohta vt. Manninen, m. t., lk. 382, 383).

⁷ Läänemaalt, Hanilast säilib üks XVII sajandist päranduv maaleid praegu ERM-is (Ark. K 2314:1—3) ja teine, leitud 1934. a. Märjamaalt (ERM A 399:18), on ajalisel täpsamalt veel määramata, kuid kuulub tõenäoselt samuti XVI või XVII sajandi ehte hulka.

Senises Eesti rahvarõivaste käsitluses ei ole aga sellele tähelepanu juhitud, et üks Anseküla naine Fr. Kruse *Necrolivonica* värvilisel kivitrukil¹ kannab võõ küljes vasekarva ketikaari, mis ei tohiks olla muud kui rõhud. Kuigi tähendatud Kruse joonis on pärit XIX saj. esimeselt poolelt, nii siis umb. poolteist sada aastat hilisemast ajast kui Sperlingi kirjeldus, ei ole meil siiski põhjust oletuseks, et säärast ehet Saaremaal varem poleks kantud.

[4] Siin on kirjeldaja mõelnud muidugi kaelakeid, mis olid koostatud klaaspärlidest ja teokarpidest, millega võis liituda ka ehterahu. Tõlkes tähendatud „teokarpi“ „ei tule aga võtta sõna hariikus (kodumaises) tähenduses, vaid selle taga tuleb mõista küll vist valget kauri (*Cypreae*) karpi, mis maaleidude järgi otsustades mujal Eestis oli veel XVI ja võib-olla ka XVII sajandil ehtena tarvitusel². Saaremaa kohta on see Sperlingi teade sellepärast tähtis, et kaurikarpidest ehtejäänuseid on tulnud seni maaleidudena päevavalgele peamiselt Ida-Eestist.

Kas saarlannade kaelakees just penning rippus või mõni teine raha, ei ole olulise tähtsusega; tähtis on ainult see tõsiasi, et ka Saaremaal on tol ajal kantud rahadega kaelakeid, mis ehe siis ja veel hiljemini (XIX saj.) on olnud muule Eestile nii iseloomulik. Pärimuslikult kannab rahadega kaelakee rahvasuus nimetust *paatrid*, ja ehteraha mõnikord ka nimetust *paater*. Selle nime algupära seletamisel on mindud tagasi ladina sõnale *paternoster*, mis tähendas katoliku palvenööri. Samuti võiks siis eesti naise rahadega helmekee ka ise olla kujunenud palvenööri eeskujul³. Neile oletustele pakub tuge, ning on ühtlasi sisuliseks täienduseks ka Sperlingi käsikirjale, teine XVII saj. Saaremaa kirjeldis. Seal öeldakse naise kaelakeest järgmist: „Kaela ümber nad riputavad nõõri, täis kirjude kivide ja raha-

¹ Fr. Kruse, *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Ehst- und Curlands*, Dorpat 1842, nummerdamata värviline kivitrukk pealkirjaga: „Ehsten auf der Insel Oesel“ (Schlateri litograafia). Sama pilt on avaldatud ühevärvilisena Mannineni „Eesti rahvariiete ajaloo“, lk. 134, joon. 136.

² G. Ränk, *Jooni Eesti rahvakultuurist Poola ja Rootsi ajal, Eesti rahva ajalugu*, Tartu 1934, lk. 1161 ja tahvel LXXVII.

³ Nende kahe asja sugulusele on osutanud juba vanemad autorid, nagu Kelch (*Liefländische Historia*, Reval-Rudolfstadt 1695, lk. 21), Hiärn (m. t., lk. 47), Arndt (*loc. cit.*) ja lõpuks Hupe l (m. t., lk. 164). Arndti järgi oli *paternosteri* kandmine Liivimaal XVI sajandil nii kodaniku- kui ka talunaiste hulgas üldiselt moeks. Uuemal ajal on selle küsimuse juures üksikasjalisemalt peatunud Manninen (m. t., lk. 413 jj.).

dega (*Medaillen*), mida nad kutsuvad *Pader*; see on paavstliku *Pater-Noster*'i reliikvia¹. Siin esineb nii siis juba ka selle ehte nimetus (*Pader* = *paater*), mis seni oli märgitud ainult mandrilt.

[5] Tupenoa kandmine on olnud Saaremaa naistel kombeks veel hiljemini; noale lisandusid vöö külge veel võti ja nõelakoda². Võimalik, et Sperlingi märgitud „raudasjade“ hulgas olid just kaks viimaksnimetatud tarbeasja. Igatahes joonistise visand tuletab küll enim meelde nõelakoja tuppe, kui võtit (vrd. joon. 1).

Joon. 4. Vöö külge riputatavaid kõvaseid Saaremaa nooremast rauaajast.
1, 2 — Kihelkonna, K 24:42, K 25:6; 3 — teadmata leiukohast, K 85:105.

[6] Vasksirkade e. -pannaldega lukitud nahkvõid või nende osi leidub ERM-i kogudes mitmelt poolt Eestist, nii et nende kunagist levikut võib pidada üldestiliseks³. Vööde metallosade esinemine meie noorema rauaaja leidude hulgas⁴ näitab, et seda laadi vöö kandmise pärimuski ulatub kaugesse minevikku. Saaremaalt ei ole ERM-i tulnud ühtegi tervet vaskedega vööd, küll aga mõned pandlad ja lukuosad. Noa kandmist vöö küljes märgib ka teine XVII saj.

¹ Fr. Keussler, Ein Staatskalender, lk. 385.

² H. E. Hartmann, Das Vaterländische Museum zu Dorpat, Dorpat 1871, lk. 3. Võrdluseks olgu toodud veel ka see asjaolu, et Hiiumaa naised oma rõhkude vöö küljes kandsid ikka tinatupega nuga ja nõelakoda (vt. Manninen, m. t., lk. 378 jj. — Samas on toodud ka võrdlusainest naaberladel).

³ Manninen, m. t., lk. 377 jj., joon. 325–327, 329–336.

⁴ A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis II, Acta et commentationes Univ. Dorpatensis B VIII. 1, Tartu 1926, lk. 103 jj. ja joon. 137–139.

Saaremaa kirjeldis¹; kõvasi kandmise kohta ei ole aga seni peale Sperlingi mingeid pärimuslikke teateid. Selle eest on meil aga näiteks muinasaegseid kõvaseid, mille najal võib tõendada, et Sperlingi märges kõvasi kandmisest vöö küljes ei tarvitse olla fantaseering. Nimelt on Saaremaa noorema rauaaja leidude hulgas kõvaseid, millel ühes otsas on väike auk, tõenäoselt siis mingi pideme otsa riputamiseks (joon. 4). Nii on siis saarlased jätkanud seda muinasaegset traditsiooni vähemalt veel XVII saj. II poolel².

[7] Tüdrukute juuste lühikeseks pügamise kohta Eestis on meil teateid juba XVII saj. esimeselt poolelt³; seda kinnitavad ka mitmed hilisemad allikad⁴. Saaremaa kohta täiendab Sperlingi teadet ses küsimuses ka teine samaaegne Saaremaa kirjeldis⁵.

[8] Abielunaiste peakatmise nõue oli vanemal ajal üldine, ja säilinud üksikjuhtudena tänapäevani⁶. Rätikute sidumisviis on esitatud kaunis pealiskaudselt, nii et kirjeldise põhjal kaugemale ulatuvaid järeldusi ei julgeks teha. Mis puutub kukla tagant seotavasse rätikusse, siis võivad siin võrdlusena küsimusse tulla kaks sidumisviisi, mis Saaremaal praegu veel tarvitatakse sitsirätikute pähepanemisel. Ühel juhul tõmmatakse rätiku nurgad kurgu alt vaheliti ja keeratakse kummaltki poolt ümber kaela, ning seotakse kaela taha sõlme. Niiviisi seotud rätti kanti vilude ilmadega. Teise sidumisviisi juures ei viida rätiku otsi üldse lõua alla, vaid keeratakse need kohe ümber pea, üle taga rippuva rätii ääre kolmnurga, kukla taha sõlme. Viimane sidumisviis tuletab meelde Karksi ja Halliste naiste rätiku pähesidumist⁷, ning peaks oma algupäralt olema siis õige

¹ Keussler, m. t., lk. 385. Sealses kirjeldises märgitakse *nuga* isegi eesti keeles — „talupoja mehed kannavad oma keha ümber vööd, mille küljes ripub nende *nugga*, teiste asjade ja tööriistade kõrval“. Pussi kandmise kohta vööl vt. ka Luce, m. t., lk. 107.

² Vööl rippuva kõvasi kandmine muinasaajal ei piirdu ainult Saaremaaga, vaid seda tuntakse ka mujal; isegi naised on neid kandnud (H. Moora, Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, Tartu 1926, lk. 22).

³ Olearius, loc. cit.

⁴ Küsimust on laiemalt käsitlenud Manninen (m. t., lk. 13 jj.).

⁵ „Das Haar schneiden sie kurtz, an den Schultern, ab“ (Keussler, loc. cit.).

⁶ Vrd. Manninen, m. t., lk. 34 jj.

⁷ Vrd. Manninen, m. t., lk. 65, 66 ja joon. 55.

vana. Nende ridade kirjutaja mälestuse järgi kanti viimaskirjeldatud sidumisviisi koduoludes ja suvel sooja ajaga heinateol või viljalõikusel. Seejuures öeldi, et rätik on *nuutis*¹ peas (s. t. nuudikujuliselt, vrd. joon. 5).

Teine rätik, mida Sperling mainib, kuulub arvatavasti samasse läänepoolsete linikukujuliste rätikute rühma, kuhu seni on loetud Hiiumaa *nuutis*-lina, *seplilina* ja Muhu ning Jämaja *pruudilina*².

Joon. 5. Naine kukla tagant seotud rätikuga. Mustjala, Abula külast.

Foto G. Ränk 1935.

Kõikide nimetatud pearättide iseärasuseks on see, et need tõmmatakse lõua alt üle põskede pealaele, kinnitatagu siis otsad kuidas tahtes.

[9] Joonisel 1. toodud tanu tuletab meelde enam talimütsi kui tõelist tanu; kui aga arvesse võtta, et ka teised joonised samas tekstis on algelised ja asja ennast üsna puudulikult kujutavad, siis peab sedagi joonist suure kriitikaga võtma. Kui seda joonist võrdleme hilisemate Saaremaa tanudega, siis paistab silma, et tanu otsaesine on pealtpoolt kitsenev, kuna see vanematel tanudel on kas ühelaiune või otse vastupidi, — pealt laiem. Ka paistab tanu lagi-pealne otsaesise tagant liiga palju välja. Iseendast pole aga sugugi

¹ Nähtavasti sama sõna adverbialne vorm, mis Hiiumaal on tarvitusel substantiivses tähenduses, liitvormis *nuutislina* (vrd. Manninen, m. t., lk. 54, 55).

² Vt. nende kohta üksikasjalikumalt Manninen, m. t., lk. 53 jj.

võimatu, et tanu äär on tol ajal tõepoolest olnud madalam ja lagi-pealne kõrgem. Tanu ilustise kirjeldisest ei selgu, kas „siidid“, mida seal mainitakse, on tikandid või aplikatsioonid.

[10] Joonise järgi otsustades on siin tegu kitsaäärelise hõbesõlekesega, mis ka hilisemal ajal Eesti etnograafiliste ehte hulgas on päris harilik¹ ja mida on tuntud üldiselt ka Saaremaal.

[11] Vt. lähemalt punkt 25.-ga koos.

[12] Need jalakatted, millest Sperling siin räägib, ei olegi õieti sukad, vaid ainult sukasääred ehk nn. *sukavarred*, nagu neid tänapäev Saaremaal nimetatakse. Ka on õige, et sukavarsi kandes käiakse paljaste labajalgadega, kuid seda siiski ainult suve ajal, mitte talvel, nagu Sperlingi tekstist võib aru saada. Võimalik, et tol ajal tunti juba ka lühikesi soki-taolisi põiakatteid, nagu neid on kandnud Muhu naised. Kuid olgu Sperlingi teade suka enda kohta kuitahes täielik või puudulik, meie rahvarõivaste ajaloole see kirjeldis pakub aga igal juhul lisa. Kõigepealt selgub sellest teatest, et ka Saaremaal on tarvitatud sääresidemeid, mille kohta meil seni on olnud andmeid küll mujalt. On ka huvitav tähele panna, et need sidemed igandina püsisid ka veel siis tarvitusel, kui juba kootud sukasääri oli tarvitusel. Andmed, mis seni mandril tarvitatud sääresidemeist olemas, ei räägi midagi vöökujulistest kirjudest sidemetest². Et Sperling ses asjas oma vaatlusega pole eksinud, seda näivad tõestavat paar teist teadet samast asjast. Nii öeldakse Keussleri poolt avaldatud tekstis, et Saaremaa tüdrukud köidavad oma sääрте ümber hulga kirjut paela, mis sääred nagu võipütid jämedaks paisutab. Seda pidavat nad ise ilusaks, kuna vaatlejale näib see komme veidrana³. Kruse märgib üle poolteise saja aasta hiljemini veel Muhumaalt, et seal naised lühikesi sukki kandvat ja sääred kuni põlvini kirjuks mähkivat⁴. Kahjuks pole vist Eesti muuseumid oma kogudesse saanud ühtki niisugust säärepaela. Hupeli teadetest võib järeldada, et Eesti mandril veel XVIII sajandi lõpul polnud päris sukad igal pool kodunenud, vaid nende asemel kanti lühikesi

¹ Vrd. Manninen, m. t., lk. 394.

² Vt. selle küsimuse kohta pikemalt Manninen, m. t., lk. 438.

³ Keussler, *loc. cit.* Sõnasõnalt: „...und binden, um die Beine, ein hauffen bunte Winden, dass sie aufschwellen, wie die Butter-Fässer, welches in unseren Augen zwar Monstreuse, in den ihrigen aber ganz schöne lasset.“

⁴ Fr. Kruse, *Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes*, Leipzig 1845, lk. 38.

sokke ja sääresidemeid¹. Sperlingi teade tundub ses mõttes teataval määral ebalooilise, et ta sidemete kandmist sukasäärkute peal märgib; ootusepärast oleks Kruse ja Hupeli analoogiline teade, et lühikeste sokkide kõrval oleks tarvitatud paljaste säärete katteks mähiseid. Et aga sukasäärtele on ka mujal Eestis (nähtavasti vana harjumuse, soojuse või ilu pärast) mähitud sidemeid, seda näib kinnitavat üks teade Petrilt².

[13] Selle kombe juures on lähemalt peatunud I. Manninen³.

[14] Käsikirjas toodud joonise järgi (joon. 2) üksi oleks küll raske tolleaegset Saaremaa adratüüpi määrata; üldkuju järgi kalduks seda pidama ennemini nelinurkse raamiga taldadraks kui Saaremaa seaninaks. Kui aga vaadata üksikasju, siis selgub, et joonis niisama vähe annab edasi taldadra konstruktsiooni kui seanina oma; tegu on lihtsalt puuduliku joonistisega. Nii on joonisel näidatud adra käsipuu (kurg) ja adervars (vehmer) ühetükse kõvera puuna, kusjuures vehmri osa, mis loomulikult on mitu korda jämedam, on näidatud käsipuust peenemana. Vannas on joonistatud vales proportsioonis, võrreldes adra kogusuurusega; ka on vanda perspektiiv vale.

Et siis joonis meile adratüübi kohta suurt selgust ei too, peame otsima asja selgitamiseks kaudsemaid teid. Kõigepealt äratub tähelepanu sõna *hacke* (konks), millega kirjeldaja märgib Saaremaa atra vastandina ratasadrade — *pflug*. Sõnaga *hacke* tähendatakse aga saksa keeles harilikult ikka säärast tallata vannasatra nagu seda tänapäev tunneme Saaremaal, selle naabersaartel ja Lääne-Eesti rannikul⁴. Teiseks kinnitavad Hupeli teated, et vannasader Lääne-Eestis ja saartel kindlasti juba tarvitusel on olnud XVIII saj. lõpul⁵, seega siis umb. sada aastat hiljem kui Sperling oma märkused on kirjutanud. Oleks raske uskuda, et selle saja aasta jooksul sealne adratüüp oleks asendatud uuega.

[15] Siin osutatakse nähtavasti sirbiga löikamisele — *õsumisele*.

¹ Hupel, m. t., lk. 178, 179.

² J. Chr. Petri, Ehistland und die Ehsten II, Gotha 1802, lk. 176.

³ Manninen, m. t., lk. 13 jj.; vt. ka E. R. Muuseumi rahvat. kogude juht, Tartu 1928, lk. 19.

⁴ Vannasadra leviku kohta vt. lähemalt G. Ränk, Eesti ader, E. R. Muuseumi Aastaraamat IV, Tartu 1928, lk. 19 jj.

⁵ Hupel, m. t., lk. 276, 277; Saaremaa kohta eriti vt. sama autori Oeconomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guthsherren I, Riga 1796, lk. 31, joonealune märkus.

[16] Mida kirjeldaja on siin tahtnud öelda sellega, et ahju väljastpoolt köeti (von aussen gehitzt wirdt) pole päris selge; jääb kaks võimalust: kas köeti õuest või mõnest eriruumist. Igall juhul on aga raske uskuda, et ahju suu oleks olnud väljastpoolt rehetuba, sest rehekuivatamisel on just olulise tähtsusega ahjusuust tõusev suits ja soojus. Ka ei ole senised küsitlused säärase väljastkõetavate rehetubade kohta Saaremaal andnud mingeid jaatavaid tulemusi. Kõige tõenäolisem on oletus, et Sperling oma kirjelduses on ära vahetanud elumaja ja rehetoa, sest Saaremaal

Joon. 6. Saaremaa naised nelipühi laupäeval 1935. a. Kuressaares meigusid muutamas. — Foto G. Ränk.

on olnud vähemalt hiljemini rehest eraldi ehitatud elumaju, mida köeti erilise kivi- *roovialusest*¹. Kui see oletus paika peab, siis oleks *roovialusega* elumajade vanus Saaremaal sellega lükatud ligi sajand varasemasse aega, kui seda seniste andmete põhjal võis oletada.

[17] Õlle keetmine ehk hautamine kuumade kividega on tol ajal olnud ka mujal Eestis tuntud²; veel tänapäev pole see vana

¹ Hupeli järgi on saarlased sääraseid elumaju ehitanud juba XVIII saj. lõpul (Topographische Nachrichten von Lief- u. Ehstland I, Riga 1782, lk. 366), sama kinnitavad ka E. Blumfeldi uurimused (Saaremaa ajalugu, koguteos Saaremaa, Tartu 1934, lk. 334). Tänapäev leidub roovialusega ehitisi kõige enam Kihelkonna rannikul.

² Vrd. Hiärn, m. t., lk. 45.

pärimus Saaremaal täiesti ununenud. Kivid aetakse koldes tulikuukmaks ja tõstetakse siis suurte puupihitidega õlletõrde, meskisse. Peale seda kaetakse tõrs pealt paksu riidekattega (tekkidega) ja lastakse meski selle all teatava aja haududa.

[18] *Meigudeks* (nom. sing. *meig*, gen. *meiu*)¹ kutsutakse veel tänapäeval Saaremaal haljaid kaseoksi, või koguni noori kaski, mis harilikult nelipühiks tuppa tuuakse. Nelipühade laupäeva õhtul, peale sauna, lähevad küla noored (enamasti ikka tütarlapsed) metsast meigusid tooma². Suuremad oksad pannakse lihtsalt elumaja nurkadesse püsti, väiksemaid aga pistetakse seina ja lae pragude vahele, kuhu nad jäävad kogu pühade ajaks. Aastat 20 tagasi oli vähemalt minu kodus (Karja) kombeks tuua nelipühiks metsast haljaid kalmuse (*ormi*) lehti ja neid puistata pestud kambripõrandale. Et ka rohtude põrandale puistamine suvistepühade puhul on olnud Eestis kunagi laiemalt levinud komme, seda tõendab üks Hupeli märke eespool-osutatud kohas. Tähendatud autori järgi on rohte puistatud kirikupõrandale.

[19] Märgitud punased paelad ei ole tõenäoselt midagi muud kui kalevikandid kuue kaeluse ja hõlmade ääres, mis olid seal hiljemini veel üldiselt moes³. Mis puutub nende punaste ilustiste sümbolitesse tõlgendusse, mis kirjeldaja tõenäoselt kohalt kuulnud, siis ei tarvitse sel küll olla rohkem tõepõhja kui teistelgi arvukatel rahvarõiva iseärasuste „seletamisel“. Nii on Luce omal ajal katsunud seletada, nagu oleks Saaremaa erikihelkondade eri-

¹ Wiedemanni Eesti-saksa sõnaraamatus (3. tr., Tartu 1923) on märgitud vorm *mei*, g. *meiu*, 'Maie, Maibirke' tähenduses. Sõnaga *Mayen* (mitm. vorm) märgib ka Hupel (TN II, lk. 82, 83) oksti, mida vana kombe kohaselt nelipühil ja jaanipäeval kirikusse toodavat. Eesti sõna *mei(g)* seisukohalt on huvitav Sperlingil esinev vorm *meyen* (ainsuses nii siis *mey*), mis põlvneb alamsaksa keelest Kesk-Alamsaksa keeles tähendab aga *mei*, *mei(g)e* nii maikuud kui ka rohelist oksa ('Grüner Festzweig, Reis von Birken etc' — vt. K. Schiller u. A. Lüb-ben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, Bremen 1877, sub *mei*). Nii pole siis kahtlust, et Sperling siin (sõnaga *meyen*) on märkinud just nelipühade kaski. Samuti ei jäta eeltoodud märkmed vist mingit kahtlust, et eesti sõna *mei(g)* on laen alamsaksa keelest (paralleelina märgitagu, et Saaremaal ka maikuud kutsuti *meiu*-kuuks — vt. Wiedemann, loc. cit.). Iseendast ei ole aga roheliste okstega maja ilustamine ainult germaani komme, vaid selle juured ulatuvad Euroopas Kreeka-Rooma antiikaega (vt. lähemalt Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Band V, Berlin u. Leipzig 1933, v. 1515, sub *Maibaum*).

² Vähemalt Karjas toimus see veel aastat 15 tagasi niiviisi.

³ Manninen, m. t., lk. 193.

nev rõivavärv mingi univorm, et inimesed sõjas üksteist kergemini tunneksid¹; Muhu naiste vammusel leiduvad erilised ornamendaalse iseloomuga *rinnakirjad*, mille tekkimist Muhu rahvajutt järgmiselt seletab: kui rüütlid tulnud maale ristiisku tooma, lõiganud nad naistel rinnad ära — selle veretöö mälestuseks hakanudki naised rinnakirju kandma². Ka mandril on tuntud igasugu rahva seletusi kohalikkude rõivamoodide tekkimise kohta, nende hulgas m. s. seegi — et nõõrilustised pikk-kuubedel on mõisahärrade poolt seatud³.

[20] Märge on huvitav selle poolest, et siin konstateeritakse kingade kandmist juba XVII sajandil, kuna Hupel neid mandril märgib üle 100 a. hiljemini ilmse haruldusena⁴. Sperlingi teate kinnituseks olgu veel tähendatud, et kingi juba XVIII sajandi alguses on loetud Saaremaa halduskonna naisteenijate palga hulka⁵.

[21] On tähelepanav, et kirjeldaja märgib tüdrukute peapaela sõnaga *schnur* (= nõõr), kuna need hilisemal ajal olid riideäärest või vöömoodi koetud paelast⁶. Pole aga sugugi võimatu, et tol ajal juuste kooshoidmiseks tõesti tarvitati nõõri või sõrmedel punutud paela. Meil on mandril näiteid, et seda liiki peahet kutsutakse *lõngaks* või *nõõriks*, kuigi asi ise enamasti on juba laia paela taoline⁷. Mingi putuka (hispaania kärbsse?) tiibade ja koibade põimimine peapaelasse tundub aga fantastilisena, ega ole muid andmeid leidunud ka selle tõepärasuse kontrollimiseks.

[22] See teade katsikupudru viimisest on suurepärane tõendus, kui visad on vanad pärimused kaduma: olen *titepudru* viimise lugusid kuulnud Saaremaal üksikasjadeni nõnda, nagu Sperling seda kirjeldab. Sinnapoole kaldub ka Luce kirjeldis XIX saj. algusest⁸. Tänapäeva saarlaste mälestise järgi viidi nn. *titepudru* naabrinaiste poolt vastsündinule kas kausis või väikeses kaanega puupütis. Pudru keskel oli võisilm ja selle ümber, mööda kausi äärt, pooleks lõigatud munade rida.

¹ Luce, m. t., lk. 37, 38.

² Manninen, m. t., lk. 193.

³ Samas, lk. 191.

⁴ Hupel, m. t., lk. 152.

⁵ Leo Leesment, Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal, Acta et comm. Univ. Tartuensis, B XXIX.1, Tartu 1933, lk. 32, 33, 34, 36.

⁶ Manninen, m. t., lk. 36.

⁷ Samas, lk. 37.

⁸ Luce, m. t., lk. 96.

[23] Harilik noorte hārgade juhtimisviis — nimetatakse *hārgade ees käimine*.

[24] Siin on küsimuses tõenäoselt nōōrid, mis seoti ümber vilt-kūbara rummu. Niipalju kui ERM-s leiduva ainese põhjal võib otsustada, on nōōri kandmine kūbara rummu ümber võrdlemisi juhuslik nähtus; seevastu on kantud seal mingit riideäärt või kootud paela. Võrdluseks olgu aga märgitud, et nōōri kandmine talupoja viltkūbaral on Lääne-Euroopas XVI ja XVII sajandil üldine¹. Küll puuduvad aga teated õlgedest ja jõhvidest punutud paelte kohta, nagu neid on mainitud meie käsikirjas.

[25] Tinailustiste tarvitamine naiste rõivaste juures oli Saaremaal paiguti kombeks niikaua kui seal rahvariit on üldse kantud. Tinaga (nn. *malidega*) ilustati pikk-kuue, kampsuni või liivistiku hõlmu. Harilikult oli üks malipaar rõiva hõlmadel, seal kohas, kust need kinni haagiti. Mustjala naised on aga kandnud oma liivistiku e. *abude* hõlmadel silmapaistvalt laia malide äärestist, mis kattis peaaegu kogu hõlma pikkuse²: Sperlingist võib aga nii aru saada, et XVII saj. on kantud tinailustisi palju laiemalt, ka kuue õlgadel ja ümberringi allääres (vrd. p. 11). Kahjuks ei selgu kirjeldisest päris täpsalt, kas kirjeldaja sõnaga *rock* on mõeldud pealiskuube või seelikut. Iseendast ei tarvitse see tina rohkuse märkimine naiste rõivastel olla sugugi liialdus, sest meil on ka mujalt Eestist andmeid, et naised oma seelikutel on kandnud tinanaastudest äärestisi ja ilustusvöötmegi³. Mingit naastude soomust näib seelikul kandvat ka see „liivimaa neiu“, kelle kujutis on toodud ühel XVI saj. lõpu vaselõikel⁴ ja tõenäoselt võib sel gravüüril kujutatud naist pidada eestlaseks. Olgu märgitud, et vanemal ajal asendasid tekstiilornamente rõivastel sageli metall- ja klaasilustised. Kõige vanem eesti rõivaosa, kus võime tähele panna tinailustisi, on naise villane rüü Pariselja rabaleiust, mis kuulub kas muinasaja lõppu või varasesse keskaega. Huvitaval kombel on tinanaastukesed sellegi rüü küljes ristikujulised, kuigi need üksikasja-

¹ Fr. Hottenroth, Handbuch der deutschen Tracht, Stuttgart, lk. 547, 628, 652, 662 ja joon. 128:3, 164:1, 5.

² Manninen, m. t., lk. 193, 297, 298, joon. 143, 264.

³ Manninen, m. t., lk. 245, 246, joon. 222, 223.

⁴ Samas, lk. 246, joon. 2.

des erinevad Sperlingi joonisest (joon. 3)¹. Kas tina raskus Saaremaa naiste kuubedel just 28 naelani küündis, seda meie muidugi enam täpsalt kindlaks määrata ei saa, kuid näib olevat küll kindel, et Saaremaa neiude tina tarvituse on XVII sajandil olnud suur: tina on hinnatud nähtavasti üsna kõrgelt, sest see esineb m. s. Saaremaa halduskonna naisteenijate palga hulgas².

G. Ränk.

¹ Vrd. Tallgren, m. t., lk. 58 ja joon. 78; H. Moora, Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse ajal, Tartu 1926, lk. 5–7.

² Nimelt leidub Saaremaa halduskonna kojateenijate palkade juures märkus, et kahe talupojatüdruku aastapalga hulka on kuulunud kokku 4 naela inglissima; see oli aastal 1618/19 (Leesment, m. t., lk. 33,34).